“ADOLAT”
MILLIY HUQUQIY AXBOROT MARKAZI
Guvohnoma № 636478
Litsenziya C-5669732

“HUQUQ va BURCH+” —
«ПРАВО и ДОЛГ+» —
"RIGHT and DUTY+"
Journal home page:
https://adolatmarkazi.uz/magazine/electron?id=388

2026-yil
9-son
sentabr
ISSN 3093-8546

Odam savdosiga ko‘maklashish va uni yashirish uchun javobgarlik: milliy va xorijiy qonunchilik tahlili

Zarnigor Jumaniyozova,
TDYU
doktoranti
e-mail: zarnigorjumaniyozova@gmail.com

Аннотация. Mazkur maqolada odam savdosiga ko‘maklashish va uni yashirish uchun jinoiy javobgarlikning nazariy-huquqiy hamda amaliy masalalari milliy va xorijiy qonunchilik asosida qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda odam savdosi jinoyatini sodir etishda bevosita ishtirok etmagan, biroq uning sodir etilishiga yordam bergan, jinoyat izlarini yashirgan yoki jinoyatchilarning javobgarlikdan qutulishiga ko‘maklashgan shaxslarning javobgarligi masalalariga alohida e’tibor qaratiladi. O‘zbekiston Respublikasi jinoyat qonunchiligidagi mavjud normalar, ularning mazmuni va huquqni qo‘llash amaliyotidagi ayrim muammolar tahlil qilinadi. Shuningdek, xorijiy davlatlar qonunchiligida odam savdosiga sheriklik, ko‘maklashish va jinoyatni yashirish uchun javobgarlikni belgilashning o‘ziga xos yondashuvlari o‘rganiladi.Tadqiqot davomida mazkur qilmishlarni odam savdosi jinoyatidan hamda boshqa turdosh jinoyatlardan to‘g‘ri farqlash, aybdor shaxslarning jinoiy javobgarligini individuallashtirish va javobgarlik chegaralarini aniq belgilash masalalariga e’tibor beriladi. Tahlil natijasida milliy qonunchilikni takomillashtirish, odam savdosiga ko‘maklashuvchi va uni yashiruvchi shaxslarning qilmishlarini aniq kvalifikatsiya qilish hamda bunday jinoyatlarning oldini olish samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi. Tadqiqot xulosalari odam savdosiga qarshi kurashning jinoyat-huquqiy mexanizmlarini kuchaytirish, xalqaro standartlarni milliy qonunchilikka uyg‘unlashtirish va huquqni qo‘llash amaliyotida yagona yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, ko‘maklashishning shakllari, qasddan yashirishning mezonlari va bunday harakatlarning asosiy jinoyat bilan o‘zaro bog‘liqligini qonun darajasida aniq belgilash zarurligi asoslanadi. Shu asosda jinoyat-huquqiy siyosatning takomillashtirish yo‘nalishlari taklif etiladi. Mazkur takliflar javobgarlikning muqarrarligi va adolatliligi tamoyillarini ta’minlashga qaratiladi.

Калит сўзлар. odam savdosi, jinoiy javobgarlik, ko‘maklashish, yashirish, sheriklik, jinoyatni kvalifikatsiya qilish, qiyosiy-huquqiy tahlil, xorijiy tajriba, jinoyat qonunchiligi

Аннотация. В статье проводится сравнительно-правовой анализ теоретико-правовых и практических вопросов уголовной ответственности за содействие торговле людьми и её сокрытие на основе национального и зарубежного законодательства. Особое внимание уделяется вопросам

Guvohnoma № 636478 Litsenziya C-5669732 ISSN 3093-8546

ответственности лиц, которые непосредственно не совершали преступление, связанное с торговлей людьми, однако содействовали его совершению, скрывали следы преступления либо способствовали уклонению виновных лиц от ответственности. Анализируются действующие нормы уголовного законодательства Республики Узбекистан, их содержание, а также отдельные проблемы, возникающие в правоприменительной практике. Кроме того, исследуются особенности зарубежных подходов к установлению ответственности за соучастие, содействие торговле людьми и сокрытие данного преступления.В ходе исследования рассматриваются вопросы правильного разграничения указанных деяний от преступления торговли людьми и иных смежных преступлений, индивидуализации уголовной ответственности виновных лиц и определения пределов такой ответственности. По результатам анализа выдвигаются научно-практические предложения, направленные на совершенствование национального законодательства, обеспечение правильной квалификации деяний лиц, содействующих торговле людьми или скрывающих её, а также повышение эффективности предупреждения подобных преступлений. Сделанные выводы способствуют укреплению уголовно-правовых механизмов противодействия торговле людьми, гармонизации международных стандартов с национальным законодательством и формированию единого подхода в правоприменительной практике. Обосновывается необходимость законодательного определения форм содействия, критериев умышленного сокрытия и взаимосвязи таких действий с основным преступлением. На этой основе предлагаются направления совершенствования уголовно-правовой политики, направленные на обеспечение принципов неотвратимости и справедливости ответственности.

Ключевые слова. торговля людьми, уголовная ответственность, содействие, сокрытие, соучастие, квалификация преступления, противодействие торговле людьми, сравнительно-правовой анализ, зарубежный опыт, уголовное законодательство

Annotation. This article provides a comparative legal analysis of the theoretical, legal, and practical aspects of criminal liability for aiding and concealing human trafficking based on national and foreign legislation. Particular attention is paid to the liability of persons who do not directly commit human trafficking but facilitate its commission, conceal traces of the crime, or assist perpetrators in evading criminal liability. The article examines the existing provisions of the criminal legislation of the Republic of Uzbekistan, their content, and certain problems arising in law enforcement practice. In addition, the specific approaches adopted in foreign legislation to establishing liability for complicity in, assistance with, and concealment of human trafficking are analyzed. The study focuses on the proper distinction between such acts and the crime of human trafficking, as well as other related offenses, the individualization of criminal liability, and the determination of the limits of such liability. Based on the analysis, scientific and practical proposals are developed to improve national legislation, ensure the proper legal qualification of acts committed by persons who facilitate or conceal human trafficking, and increase the effectiveness of preventing such crimes. The findings contribute

Guvohnoma № 636478 Litsenziya C-5669732 ISSN 3093-8546

to strengthening criminal law mechanisms for combating human trafficking, harmonizing international standards with national legislation, and establishing a unified approach in law enforcement practice. The article substantiates the need to clearly define forms of assistance, criteria for intentional concealment, and the relationship between such acts and the principal offense. On this basis, directions for improving criminal law policy are proposed to ensure the principles of inevitability and fairness of criminal liability.

Keywords. human trafficking, criminal liability, aiding, concealment, complicity, criminal qualification, combating human trafficking, comparative legal analysis, foreign experience, criminal legislation

Kirish. Odam savdosi insonning sha’ni, qadr-qimmati, erkinligi va boshqa fundamental huquqlariga tajovuz qiluvchi, zamonaviy transmilliy uyushgan jinoyatchilikning murakkab shakllaridan biri hisoblanadi. Mazkur jinoyatning o‘ziga xosligi shundaki, u ko‘pincha bir martalik va alohida harakat sifatida emas, balki jabrlanuvchini aniqlash, yollash, tashish, topshirish, yashirish, qabul qilish va undan turli shakllarda ekspluatatsiya qilish kabi o‘zaro bog‘liq jarayonlar majmuasi sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli odam savdosiga qarshi kurashning samaradorligi faqat bevosita ekspluatatsiyani amalga oshirgan shaxslarni jinoiy javobgarlikka tortish bilan cheklanib qolmasdan, jinoyatning sodir etilishiga ko‘maklashgan yoki uni yashirishga qaratilgan faoliyatni ham samarali aniqlash va huquqiy baholash mexanizmlarini talab qiladi.

Odam savdosining xalqaro-huquqiy mazmuni, avvalo, Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2000-yildagi Transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi konvensiyasini to‘ldiruvchi Odam savdosining, ayniqsa ayollar va bolalar savdosining oldini olish, unga chek qo‘yish va uning uchun jazolash to‘g‘risidagi Protokolida o‘z ifodasini topgan. Protokolning 3-moddasiga ko‘ra, odam savdosi ekspluatatsiya maqsadida shaxslarni yollash, tashish, topshirish, yashirish yoki qabul qilishni tahdid yoki kuch ishlatish, majburlash, o‘g‘irlash, firibgarlik, aldash, hokimiyat yoki zaif holatdan foydalanish yoxud boshqa tegishli vositalar orqali amalga oshirishni qamrab oladi [1].

Mazkur xalqaro ta’rif odam savdosining ko‘p bosqichli va ko‘p subyektli xususiyatini namoyon etadi. Xususan, shaxsni yollash yoki tashish bilan bevosita shug‘ullanuvchi shaxs bilan jabrlanuvchini yashirish yoki qabul qilishda ishtirok etuvchi shaxsning roli bir xil bo‘lmasligi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, odam savdosiga qarshi jinoyat-huquqiy siyosatning muhim vazifalaridan biri jinoyatning barcha ishtirokchilari, jumladan, uning sodir etilishiga ko‘maklashuvchi yoki keyinchalik uni yashiruvchi shaxslarning huquqiy maqomini aniq belgilashdan iboratdir.

Odam savdosi muammosining global ko‘lami xalqaro statistik ma’lumotlarda ham yaqqol namoyon bo‘ladi. BMTning Giyohvand moddalar va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarmasi (UNODC)ning Global Report on Trafficking in Persons 2024 hisobotida 2022-yilga oid ma’lumotlar asosida odam savdosi holatlarining global tendensiyalari tahlil qilingan. Hisobotga ko‘ra, 2022-yilda aniqlangan odam savdosi jabrlanuvchilarining 42 foizi majburiy mehnat, 36 foizi esa jinsiy ekspluatatsiya maqsadida odam savdosiga uchragan. Shu tariqa majburiy mehnat maqsadidagi odam savdosi aniqlangan jabrlanuvchilar

Guvohnoma № 636478 Litsenziya C-5669732 ISSN 3093-8546

ulushi bo‘yicha jinsiy ekspluatatsiyadan yuqorilagan [2].

Mazkur statistik ma’lumot odam savdosining zamonaviy shakllari va uning jinoiy-huquqiy tabiatiga oid ilmiy qarashlarni qayta ko‘rib chiqish zaruratini ko‘rsatadi. Avval odam savdosi ko‘proq jinsiy ekspluatatsiya bilan bog‘liq jinoyat sifatida tasavvur qilingan bo‘lsa, zamonaviy ma’lumotlar majburiy mehnat, xo‘jalik faoliyatidagi ekspluatatsiya va boshqa shakllarning ham sezilarli ulushga ega ekanini ko‘rsatmoqda. Bu esa odam savdosiga ko‘maklashish va uni yashirish bilan bog‘liq harakatlarning turli iqtisodiy va tashkiliy shakllarda yuzaga kelishi mumkinligini anglatadi.

UNODCning 2024-yilgi ma’lumotlari yana bir muhim tendensiyani ko‘rsatadi: odam savdosining bolalar bilan bog‘liq shakllari ham jiddiy muammo bo‘lib qolmoqda. Hisobotda ayrim hududlarda bolalar aniqlangan jabrlanuvchilarning sezilarli qismini tashkil qilayotgani, qizlar orasida aniqlangan jabrlanuvchilar sonining ham oshgani qayd etiladi [2]. Bu holat odam savdosiga qarshi kurashda nafaqat bevosita jinoyatchilarni, balki jabrlanuvchilarni jinoyatga jalb qilish, tashish, joylashtirish yoki yashirish jarayonida yordam ko‘rsatadigan shaxslarni ham aniqlash zarurligini kuchaytiradi.

Shu bilan birga, rasmiy statistik ko‘rsatkichlar odam savdosining real ko‘lamini to‘liq aks ettirmasligi mumkin. Chunki mazkur raqamlar, avvalo, aniqlangan jabrlanuvchilar va qayd etilgan holatlarga asoslanadi. Odam savdosi esa yashirin xarakterga ega bo‘lgan jinoyat bo‘lib, jabrlanuvchilar turli sabablar tufayli huquqni muhofaza qiluvchi organlarga murojaat qilmasligi yoki o‘zini jabrlanuvchi sifatida identifikatsiya qilmasligi mumkin. Shu sababli aniqlangan holatlar soni odam savdosining mavjud barcha holatlariga tenglashtirilmasligi kerak. Bu esa jinoyatni aniqlash va fosh etishda yordamchi hamda yashiruvchi subyektlarning xatti-harakatlarini to‘g‘ri huquqiy baholash masalasini yanada dolzarb qiladi.

Odam savdosining iqtisodiy motivlari ham uning yuqori ijtimoiy xavfliligini belgilovchi muhim omillardan biridir. Xalqaro mehnat tashkilotining (XMT) 2024-yilda e’lon qilingan tadqiqotiga ko‘ra, 2021-yilda dunyoda bir vaqtning o‘zida taxminan 27,6 million kishi majburiy mehnat sharoitida bo‘lgan. XMT majburiy mehnatdan olinadigan noqonuniy foydani yiliga 236 milliard AQSh dollari miqdorida baholagan [3].

Mazkur ko‘rsatkich odam savdosi va majburiy mehnatning iqtisodiy manfaat bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatadi. XMT hisob-kitoblariga ko‘ra, majburiy mehnatdan olinadigan noqonuniy foyda 2014-yildagi baholarga nisbatan 37 foizga oshgan (ILO, 2024). Demak, odamlarni ekspluatatsiya qilishdan olinadigan foyda jinoyatchilar uchun asosiy iqtisodiy rag‘batlardan biri bo‘lib qolmoqda. Bunday iqtisodiy mexanizm esa odam savdosi faoliyatining alohida shaxs harakatidan ko‘ra kengroq jinoiy aloqalar tizimi orqali amalga oshirilishi ehtimolini oshiradi.

Odam savdosining transmilliy uyushgan jinoyatchilik bilan aloqasi ilmiy adabiyotlarda ham keng tadqiq etilgan. L. Shelley odam savdosini global iqtisodiy jarayonlar, noqonuniy bozorlar va transmilliy uyushgan jinoyatchilik bilan bog‘liq murakkab hodisa sifatida tahlil qiladi. Uning tadqiqotida odam savdosining rivojlanishiga talab va taklif omillari, globallashuv hamda jinoiy tarmoqlarning faoliyati ta’sir ko‘rsatishi yoritilgan [4].

Guvohnoma № 636478 Litsenziya C-5669732 ISSN 3093-8546

Mazkur ilmiy yondashuv odam savdosiga ko‘maklashish masalasini o‘rganish uchun muhim nazariy asos yaratadi. Chunki jinoyat uyushgan yoki muvofiqlashtirilgan shaklda sodir etilganda uning barcha bosqichlarini bitta shaxs amalga oshirishi shart emas. Bir shaxs jabrlanuvchini yollashi, boshqa shaxs tashishni tashkil qilishi, yana biri uni ma’lum joyda saqlashi yoki ekspluatatsiya qilishi mumkin. Bunday vaziyatlarda jinoyatning har bir ishtirokchisining funksional roli, uning umumiy jinoiy maqsadni anglaganligi va asosiy jinoyatga qo‘shgan hissasi alohida huquqiy baholanishi lozim.

Shu o‘rinda odam savdosiga ko‘maklashish bilan uni yashirish o‘rtasidagi farq ham alohida ilmiy ahamiyatga ega. Ko‘maklashish, odatda, asosiy jinoyatning sodir etilishiga yordam beruvchi harakatni anglatishi mumkin bo‘lsa, yashirish jinoyat sodir etilgandan keyin uning fosh etilishiga to‘sqinlik qiluvchi xatti-harakat sifatida namoyon bo‘lishi ehtimoli mavjud. Biroq muayyan vaziyatda yordam ko‘rsatish jinoyat sodir etilishidan oldin, uning davomida yoki undan keyin amalga oshirilishi mumkinligi sababli ushbu harakatlarning jinoyat-huquqiy chegaralarini aniq belgilash zarur.

Mazkur masalada asosiy ilmiy muammo shundan iboratki, odam savdosiga ko‘maklashgan yoki uni yashirgan shaxsning javobgarligi asosiy jinoyatni sodir etgan shaxsning javobgarligidan qanday farqlanishi kerakligi qonunchilik va huquqni qo‘llash amaliyotida aniq chegaralanishi lozim. Bir tomondan, odam savdosi bilan bog‘liq jinoiy tarmoqning yordamchi bo‘g‘inlarini javobgarlikdan chetda qoldirish jinoyatga qarshi kurash samaradorligini pasaytirishi mumkin. Ikkinchi tomondan esa, odam savdosiga aloqador bo‘lgan har qanday yordamchi harakatni avtomatik ravishda odam savdosining o‘zi bilan tenglashtirish jinoiy javobgarlikning individuallashtirilishi va aybning shaxsiyligi prinsiplariga zid bo‘lishi mumkin.

Xalqaro standartlarda odam savdosiga qarshi kurashning kompleks xarakteri ham aynan shunday yondashuvni talab qiladi. Palermo protokoli davlatlarni odam savdosining oldini olish va unga qarshi kurashish, jabrlanuvchilarni himoya qilish hamda davlatlar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirishga yo‘naltiradi (OHCHR, 2000). Shunday ekan, milliy jinoyat qonunchiligi xalqaro standartlarni implementatsiya qilish jarayonida nafaqat asosiy jinoyat tarkibini, balki odam savdosiga ko‘maklashish va uni yashirish bilan bog‘liq xatti-harakatlarning huquqiy chegaralarini ham aniq belgilashi muhimdir.

Odam savdosining yashirin xarakteri mazkur masalaning amaliy ahamiyatini yanada oshiradi. Jinoyatchilar jabrlanuvchilarni yashirish, hujjatlarini nazorat qilish, ularning harakatlanishini cheklash yoki jinoyatga oid dalillarni yo‘qotish orqali huquqni muhofaza qiluvchi organlarning jinoyatni aniqlash imkoniyatlarini qiyinlashtirishi mumkin. Bunday vaziyatlarda jinoyatning asosiy ijrochisini aniqlash bilan bir qatorda unga yordam bergan yoki jinoyatning fosh etilishiga to‘sqinlik qilgan boshqa shaxslarni aniqlash ham tergovning muhim yo‘nalishiga aylanadi.

UNODCning global ma’lumotlari odam savdosi bo‘yicha aniqlangan holatlar va jinoyatning turli ekspluatatsiya shakllari o‘rtasida sezilarli tafovut mavjudligini ko‘rsatadi. Xususan, majburiy mehnat maqsadidagi odam savdosi aniqlangan jabrlanuvchilar orasida katta ulushga ega bo‘lishiga qaramay, bunday jinoyatlarning aniqlanishi va sudgacha hamda sud jarayonlarida isbotlanishi o‘ziga xos murakkabliklarga ega (UNODC, 2024). Bu esa

Guvohnoma № 636478 Litsenziya C-5669732 ISSN 3093-8546

jinoyatning yordamchi ishtirokchilari va uni yashirishga ko‘maklashuvchi shaxslarni aniqlashning amaliy mexanizmlarini takomillashtirishni talab qiladi.

O‘zbekiston uchun ham mazkur masala alohida ahamiyatga ega. Mamlakatning odam savdosiga qarshi kurashish siyosati xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashib borayotgan bir sharoitda odam savdosi bilan bog‘liq qilmishlarni to‘g‘ri kvalifikatsiya qilish, jinoyatning har bir ishtirokchisining rolini individual baholash va javobgarlikning aniq chegaralarini belgilash dolzarb vazifalardan biridir. Ayniqsa, odam savdosiga ko‘maklashish va jinoyatni yashirish o‘rtasidagi huquqiy farqlarni aniqlash, ularni sheriklikning boshqa shakllaridan ajratish hamda tegishli javobgarlik choralarini belgilash milliy jinoyat qonunchiligini takomillashtirish nuqtayi nazaridan muhimdir.

Shunday qilib, odam savdosi zamonaviy sharoitda inson huquqlariga qarshi jinoyat bo‘lish bilan bir qatorda, iqtisodiy manfaat, transmilliy uyushgan jinoyatchilik va yashirin jinoiy tarmoqlar bilan bog‘liq murakkab hodisa sifatida namoyon bo‘lmoqda. Xalqaro statistik ma’lumotlar uning ko‘lami va ekspluatatsiya shakllari o‘zgarib borayotganini ko‘rsatmoqda. Shu sababli odam savdosiga qarshi jinoyat-huquqiy siyosatni faqat asosiy jinoyatchilarni jazolashga yo‘naltirish yetarli emas. Jinoyatning sodir etilishiga yordam bergan, uning amalga oshirilishini yengillashtirgan yoki keyinchalik uni yashirgan shaxslarning harakatlariga aniq va asoslangan huquqiy baho berish ham samarali jinoyat-huquqiy mexanizmning ajralmas qismi bo‘lishi lozim.

Shu nuqtayi nazardan, mazkur maqolaning maqsadi odam savdosiga ko‘maklashish va uni yashirish uchun jinoiy javobgarlikning O‘zbekiston va xorijiy davlatlar qonunchiligida belgilanishini qiyosiy-huquqiy jihatdan tadqiq etish, mavjud nazariy va amaliy muammolarni aniqlash hamda milliy jinoyat qonunchiligini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflarni ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda, xususan, ko‘maklashishning huquqiy tabiati, jinoyatni yashirishning o‘ziga xos belgilari, ushbu qilmishlarning odam savdosi bilan o‘zaro bog‘liqligi va ularni boshqa turdosh jinoyatlardan farqlash masalalariga alohida e’tibor qaratiladi.

Asosiy qism. Odam savdosi insonning erkinligi, sha’ni va qadr-qimmatiga tajovuz qiluvchi, ko‘pincha bir nechta shaxslarning o‘zaro muvofiqlashtirilgan harakatlari orqali sodir etiladigan murakkab jinoyat hisoblanadi. Uning ijtimoiy xavfliligi nafaqat jabrlanuvchini bevosita ekspluatatsiya qilishda, balki ushbu jarayonni tayyorlash, tashkil etish, yengillashtirish, moliyalashtirish, yashirish yoki boshqa shaklda qo‘llab-quvvatlashda ham namoyon bo‘ladi. Shu sababli odam savdosiga qarshi samarali jinoyat-huquqiy siyosat jinoyatning bevosita ijrochisini aniqlash bilan cheklanmasdan, uning sodir etilishiga ongli ravishda hissa qo‘shgan boshqa shaxslarning javobgarligini ham ta’minlashi lozim.

O‘zbekiston jinoyat-huquqi fanida odam savdosining mazmuni va jinoyat-huquqiy xususiyatlari keng tadqiq etilgan. Xususan, I. Fozilovning odam savdosiga qarshi kurashning jinoyat-huquqiy va kriminologik jihatlariga bag‘ishlangan doktorlik tadqiqoti ushbu jinoyatni kvalifikatsiya qilish, unga qarshi kurashish va profilaktika mexanizmlarini kompleks o‘rganishga qaratilgan [5]. Muallifning ilmiy yo‘nalishidan kelib chiqadigan muhim metodologik xulosa shundan iboratki, odam savdosining alohida harakatlarini formal ravishda sanab o‘tishning o‘zi yetarli emas; ularning jinoyatning umumiy mexanizmidagi o‘rni va ekspluatatsiya maqsadi bilan bog‘liqligi ham aniqlanishi lozim.

Guvohnoma № 636478 Litsenziya C-5669732 ISSN 3093-8546

M. Rustambayev, Q. Abdurasulova, S. Niyozova va N. Qurbonov tomonidan tayyorlangan “Odam savdosiga qarshi kurash muammolari” nomli monografiyasida ham odam savdosiga qarshi kurashning jinoyat-huquqiy, kriminologik va tashkiliy jihatlari kompleks ravishda ko‘rib chiqilgan [6]. Mazkur manbaning ilmiy ahamiyati shundaki, unda odam savdosiga qarshi kurash faqat jazolash mexanizmi bilan emas, balki jinoyatning oldini olish va uni sodir etishga imkon beruvchi sharoitlarni bartaraf etish bilan uzviy bog‘liq hodisa sifatida qaraladi. Bu esa ko‘maklashuvchi shaxslarning rolini aniqlashni faqat jinoyat sodir etilgandan keyingi repressiv faoliyat masalasi emas, balki jinoyatning oldini olish mexanizmining ham muhim qismi sifatida baholash imkonini beradi.

Odam savdosi jinoyatlarini tergov qilish masalasini tadqiq etgan Y.A. Abdulhaqov esa ushbu turdagi jinoyatlarning yashirinligi, ko‘p epizodliligi va bir nechta ishtirokchilarning mavjudligi ularni aniqlash va tergov qilishni murakkablashtirishini tadqiqot predmetiga aylantirgan [7]. Mazkur yondashuv jinoyat-huquqiy kvalifikatsiya uchun ham muhim: agar tergov davomida faqat jabrlanuvchi bilan bevosita aloqada bo‘lgan shaxslar aniqlansa, jinoyatning qolgan tashkiliy bo‘g‘inlari javobgarlikdan chetda qolishi mumkin.

Shu sababli quyidagilarni taklif etamiz: odam savdosini kvalifikatsiya qilish amaliyotida har bir ishtirokchining jinoyatdagi funksional rolini alohida aniqlashga qaratilgan mezonlar ishlab chiqilishi, bunda shaxsning jabrlanuvchini bevosita yollagan yoki tashiganligi emas, balki uning qilmishi odam savdosi jinoyatini tayyorlash, sodir etish yoki davom ettirishga real va ongli ravishda hissa qo‘shgan-qo‘shmaganligi asosiy mezon sifatida belgilanishi lozim.

Ko‘maklashish institutining eng murakkab jihatlaridan biri – jinoiy yordam bilan oddiy, ijtimoiy jihatdan neytral harakat o‘rtasidagi chegarani belgilashdir. Masalan, transport xizmatini ko‘rsatish, turar joy berish, aloqa vositasidan foydalanishga imkon yaratish yoki hujjatlarni rasmiylashtirishning o‘zi jinoyat hisoblanmaydi. Biroq shaxs ushbu harakatlarni odam savdosi sodir etilayotganini bila turib va uning amalga oshirilishiga yordam berish maqsadida bajargan bo‘lsa, qilmishning jinoyat-huquqiy bahosi o‘zgaradi.

Xalqaro jinoyat huquqida ham aynan shu muammo markaziy masalalardan biri hisoblanadi. O.A. Hathavay, A. Fransis, A. Haviland, S.R. Kethireddy va A.T. Yamamoto “aiding and abetting” institutini keng qiyosiy tahlil qilib, turli huquq tizimlarida yordam berish uchun javobgarlikning mezonlari bir xil emasligini ko‘rsatadi. Mualliflar xalqaro sud amaliyotida ko‘maklashishning obyektiv hissasi bilan shaxsning jinoyat haqidagi bilimini va ruhiy munosabatini alohida baholash zarurligini ko‘rsatadi [8].

Ushbu ilmiy yondashuvni odam savdosiga tatbiq etganda ikki elementni ajratish mumkin. Birinchisi – shaxsning harakati jinoyat sodir etilishiga obyektiv jihatdan yordam bergan bo‘lishi. Ikkinchisi – shaxs mazkur yordamning odam savdosi bilan bog‘liqligini anglagan bo‘lishi. Faqat birinchi elementning mavjudligi har doim ham jinoiy javobgarlik uchun yetarli bo‘lmasligi kerak. Aks holda, masalan, oddiy transport xizmatini ko‘rsatgan yoki xonani ijaraga bergan shaxs ham faqat keyinchalik u joy odam savdosi bilan bog‘liq bo‘lganligi aniqlangani sababli javobgar bo‘lib qolishi mumkin.

Bu masalada xalqaro doktrinadagi yondashuv O‘zbekiston uchun muhim metodologik asos bo‘la oladi. Shu sababli taklif etamizki: odam savdosiga

Guvohnoma № 636478 Litsenziya C-5669732 ISSN 3093-8546

ko‘maklashish uchun javobgarlikni belgilashda shaxsning obyektiv hissasi bilan bir qatorda uning odam savdosi maqsadini bilganligi yoki anglaganligi majburiy baholanishi, oddiy xo‘jalik yoki xizmat ko‘rsatish faoliyatini esa faqat jinoyatga ongli va real ko‘mak berganlik holatlari mavjud bo‘lgandagina jinoiy javobgarlikka asos sifatida e’tirof etish lozim.

Palermo protokolining 5-moddasi davlatlardan odam savdosini qasddan sodir etishni kriminalizatsiya qilish bilan birga, milliy huquq tizimining asosiy konsepsiyalariga muvofiq ravishda jinoyatga suiqasd qilish, unda sherik sifatida ishtirok etish hamda jinoyatni tashkil etish yoki boshqa shaxslarni jinoyat sodir etishga yo‘naltirishni ham jinoyat sifatida belgilashni talab qiladi. Demak, xalqaro standart odam savdosiga qarshi kurashda “asosiy ijrochi” va “yordamchi ishtirokchi” o‘rtasidagi farqni nazarda tutgan holda, ikkinchi guruh shaxslarining ham javobgarligini ta’minlashni talab qiladi.

Mazkur qoida O‘zbekiston jinoyat huquqida sheriklik institutining umumiy qoidalari bilan uyg‘unlashtirilishi lozim. Biroq odam savdosining o‘ziga xosligi shundaki, jinoyat ko‘pincha funksiyalar taqsimlangan holda sodir etiladi. Bir shaxs jabrlanuvchini topadi, ikkinchisi uni tashiydi, uchinchisi hujjatlar bilan ta’minlaydi, to‘rtinchisi yashash joyini beradi, yana boshqa shaxs esa ekspluatatsiyani amalga oshiradi. Bunday vaziyatda har bir ishtirokchining rolini “asosiy” yoki “yordamchi” sifatida formal ajratishdan ko‘ra, uning umumiy jinoiy reja amalga oshirilishiga qo‘shgan hissasini aniqlash muhim.

Shu jihatdan Rustambayev va hammualliflarning odam savdosiga qarshi kurashning kompleks mexanizmini ko‘rib chiqishi (Rustambayev va b., 2011), Fozilovning jinoyatning obyektiv tomoniga oid ilmiy yondashuvlari (Fozilov, 2015) hamda Hathaway va hammualliflarning “aiding and abetting” bo‘yicha qiyosiy tahlili o‘zaro uyg‘unlashadi.

Shu asosda quyidagicha taklif kiritishimiz mumkin: odam savdosida sheriklikni kvalifikatsiya qilishda shaxsning jinoyatning umumiy rejasidagi funksional rolini aniqlash, uning harakati jinoyat sodir etilishidan oldin yoki davomida amalga oshirilganligini, jinoyat sodir etilishiga real hissa qo‘shganligini va ushbu hissa odam savdosi maqsadi bilan qamrab olinganligini kompleks baholash mezonlari sifatida sud-tergov amaliyotida mustahkamlash maqsadga muvofiq.

O‘zbekiston Jinoyat kodeksi 135-moddasida odam savdosi odamni olish-sotish yoxud undan foydalanish maqsadida yollash, tashish, topshirish, yashirish yoki qabul qilish kabi harakatlar bilan ifodalangan. Amaldagi norma bo‘yicha 2025-yildagi 1065-qonun bilan odam savdosining ayrim og‘irlashtiruvchi holatlari va jazolari kuchaytirildi. Xususan, qalbaki hujjatlardan foydalanish yoki jabrlanuvchining shaxsini tasdiqlovchi hujjatlarni olib qo‘yish, yashirish yoxud yo‘q qilish bilan bog‘liq holat uchun jazo kuchaytirildi.

Mazkur norma “yashirish”ning odam savdosi tarkibidagi alohida mazmunini ko‘rsatadi. Bunda yashirilayotgan obyekt, avvalo, jabrlanuvchi bo‘lib, yashirishning maqsadi uni ekspluatatsiya qilish bilan bog‘liq bo‘ladi. Shuning uchun 135-modda doirasidagi yashirishni jinoyat sodir etilgandan keyingi jinoyatni yashirish bilan aynanlashtirish mumkin emas.

I. Fozilov odam savdosining obyektiv tomonini tashkil qiluvchi harakatlarning huquqiy mazmunini alohida tadqiq etgan. Uning “Odam savdosi obyektiv tomoniga oid ayrim muammolar” maqolasi aynan ushbu masalaga bag‘ishlangan Shu nuqtayi nazardan, “yashirish”ni jinoyat tarkibining

boshqa harakatlaridan ajratib, uning ekspluatatsiya maqsadi bilan bog‘liqligini aniqlash zarur.

Boshqa tomondan, odam savdosi jinoyati sodir etilgandan so‘ng jinoyatchini yashirish, jinoyat izlarini yo‘qotish yoki dalillarni yashirish boshqa huquqiy munosabatni yuzaga keltiradi. Bu holatda shaxsning harakati odam savdosining obyektiv tomonini tashkil etuvchi “yashirish” emas, balki jinoyat sodir etilgandan keyingi alohida xatti-harakat sifatida baholanishi mumkin.

Shu sababli takli O‘zbekiston Oliy sudi plenumining odam savdosiga oid ishlar bo‘yicha tushuntirishlarini takomillashtirish orqali 135-modda ma’nosidagi “jabrlanuvchini yashirish” bilan odam savdosi sodir etilgandan keyin jinoyatchini, jinoyat izlarini yoki dalillarni yashirishni aniq farqlovchi mezonlarni belgilash, bunda birinchi holatda ekspluatatsiya maqsadi va jabrlanuvchining yashirilishi, ikkinchi holatda esa yashirishning jinoyat sodir etilgandan keyingi vaqti hamda uning predmeti asosiy mezon sifatida ko‘rsatilishi lozim.

2025-yil 19-maydagi 1065-qonun bilan odam savdosi uchun javobgarlikni kuchaytirish jarayonida jabrlanuvchining shaxsini tasdiqlovchi hujjatlarni olib qo‘yish, yashirish yoki yo‘q qilish hamda qalbaki hujjatlardan foydalanish kabi holatlarga alohida jinoyat-huquqiy ahamiyat berildi. Mazkur o‘zgarish amaliy jihatdan muhim, chunki hujjatlarni nazorat qilish jabrlanuvchining harakatlanish imkoniyatlarini cheklash va uni ekspluatatsiya qiluvchi shaxsga qaramligini kuchaytirish vositasi sifatida namoyon bo‘lishi mumkin. Biroq hujjatlarni olib qo‘yish yoki yashirish holatining o‘zi ham avtomatik tarzda odam savdosi mavjudligini anglatmasligi kerak. Ushbu harakatning 135-modda bilan bog‘lanishi odam savdosining boshqa obyektiv va subyektiv belgilari bilan birgalikda aniqlanishi lozim. Aks holda hujjat bilan bog‘liq har qanday noqonuniy harakatni odam savdosi sifatida keng talqin qilish xavfi yuzaga keladi.

Xalqaro tajribada ham ekspluatatsiya maqsadi markaziy mezonlardan biri bo‘lib qolmoqda. Masalan, Buyuk Britaniyaning “Modern Slavery Act” (2015) qonunida odam savdosi shaxsni ekspluatatsiya qilish maqsadida safarini tashkil etish yoki unga ko‘maklashish bilan bog‘lanadi; bunday harakatlarga yollash, tashish, boshqa joyga o‘tkazish, yashirish yoki qabul qilish kirishi mumkin.

Shu asosda hujjatlarni olib qo‘yish, yashirish yoki yo‘q qilishni odam savdosining og‘irlashtiruvchi belgisi sifatida qo‘llashda sud-tergov organlari mazkur harakatning jabrlanuvchini ekspluatatsiya qilishni ta’minlash yoki uning erkinligini cheklashga qaratilganligini aniqlashi, faqat hujjat bilan bog‘liq harakatning mavjudligi emas, balki uning odam savdosi maqsadi bilan sababiy va ruhiy bog‘liqligini asoslash majburiy shart sifatida qaralishi lozim.

L. Shelley odam savdosini transmilliy uyushgan jinoyatchilik, noqonuniy bozorlar va ekspluatatsiyadan iqtisodiy manfaat olish mexanizmlari bilan bog‘liq holda tadqiq etadi (Shelley, 2010). Mazkur yondashuv odam savdosining faqat “odamni sotish” bilan cheklanmaydigan, balki turli xizmatlar, vositalar va moliyaviy aloqalar orqali qo‘llab-quvvatlanadigan murakkab jinoiy faoliyat ekanligini ko‘rsatadi.

Bunday yondashuvdan kelib chiqib, odam savdosiga qarshi jinoyat-huquqiy kurashda jinoyatning iqtisodiy infratuzilmasiga ham e’tibor qaratish lozim. Chunki ayrim hollarda ekspluatatsiyani bevosita amalga

oshiruvchi shaxs emas, balki unga bino, transport, hujjat, aloqa yoki moliyaviy xizmat ko‘rsatuvchi shaxs jinoyatning davom etishida muhim rol o‘ynaydi.

AQSh federal qonunchiligida bunday yondashuvning ayrim elementlari aniq ko‘rinadi. Qonun doirasida shaxsni yollash, jalb qilish, yashirish, tashish yoki ta’minlash bilan bir qatorda, odam savdosiga aloqador faoliyatdan moliyaviy yoki boshqa qiymatga ega manfaat olish ham nazarda tutilgan. AQSh Adliya vazirligi mazkur normani odam savdosiga qarshi federal jinoyat-huquqiy mexanizmlarning asosiy vositalaridan biri sifatida ko‘rsatadi.

Bu tajriba O‘zbekiston uchun bevosita ko‘chirilishi kerak degani emas. Biroq undan muhim metodologik xulosa olish mumkin: odam savdosining iqtisodiy foydasini ta’minlovchi shaxslar jinoyatning bevosita ijrochilaridan ajratilgan holda ko‘rilmasligi, ularning qilmishi jinoyatga qo‘shgan real hissasi va manfaatdorligi asosida baholanishi kerak.

Shu munosabat bilan odam savdosini tergov qilish va kvalifikatsiya qilish amaliyotida jinoyatdan moddiy yoki boshqa manfaat olgan uchinchi shaxslarning harakatlarini majburiy tekshirish, ayniqsa transport, turar joy, hujjatlar, moliyaviy operatsiyalar va boshqa xizmatlarni odam savdosi maqsadini bila turib taqdim etgan shaxslarning jinoyatdagi rolini aniqlash bo‘yicha yagona amaliy mezonlarni ishlab chiqish lozim qilib belgilanishini taklif etamiz.

Germaniya Jinoyat kodeksining 232-moddasida odam savdosi shaxsni yollash, tashish, topshirish, yashirish yoki qabul qilish kabi harakatlarni ekspluatatsiya maqsadi bilan bog‘laydi. Norma jinsiy ekspluatatsiya, mehnat ekspluatatsiyasi, tilanchilik, jinoyat sodir etishga jalb qilish, qullik yoki unga o‘xshash holatlar va organlarni noqonuniy olib tashlash kabi shakllarni alohida ko‘rsatadi.

Mazkur yondashuvning ilmiy ahamiyati shundaki, jinoyatning tashqi harakati bilan ekspluatatsiyaning maqsadi o‘rtasidagi aloqaga e’tibor kuchaytiriladi. Bu esa kvalifikatsiyaning aniqligini ta’minlaydi. O‘zbekiston qonunchiligida ham odam savdosining turli shakllari va harakatlarini qo‘llashda ekspluatatsiya maqsadining mavjudligini izchil aniqlash muhim. Odam savdosi bo‘yicha sud-tergov amaliyotini takomillashtirishda ekspluatatsiyaning turi, jabrlanuvchiga nisbatan amalga oshirilgan harakat va aybdorning maqsadi o‘rtasidagi bog‘liqlikni alohida aniqlashni nazarda tutuvchi metodik mezonlar ishlab chiqilsin; bu mezonlar ko‘maklashuvchi shaxsning qilmishini ham uning jinoyatning aynan qaysi bosqichiga va qanday ekspluatatsiya maqsadiga xizmat qilganligi asosida baholash imkonini bersin.

Palermo protokoli odam savdosini kriminalizatsiya qilish bilan birga, unga sherik sifatida qatnashish, suiqasd qilish, tashkil etish yoki boshqa shaxslarni jinoyat sodir etishga yo‘naltirishni ham huquqiy tartibga solishni talab qiladi. Demak, milliy qonunchilikning samaradorligi nafaqat asosiy jinoyat tarkibining mavjudligiga, balki jinoyatning yordamchi va tashkiliy ishtirokchilarini qamrab olish qobiliyatiga ham bog‘liq.

UNODCning 2024-yilgi Global Report on Trafficking in Persons hisobotida 156 mamlakat bo‘yicha odam savdosining zamonaviy shakllari va jinoiy adliya tizimining ularga javobi tahlil qilingan. Hisobot 2020–2023-yillar oralig‘ida aniqlangan holatlar bo‘yicha global, mintaqaviy va milliy tendensiyalarni qamrab oladi. Hisobotning muhim xulosalaridan biri – majburiy mehnat maqsadidagi odam savdosi aniqlanishining o‘sishi jinoiy adliya javobi bilan bir

xil sur’atda kechmayotganidir.

Bu holat odam savdosining yangi shakllari va uning yordamchi mexanizmlarini huquqiy jihatdan muntazam qayta ko‘rib borish zarurligini ko‘rsatadi. Shu ma’noda, O‘zbekistonda 2025-yilda 135-modda bo‘yicha javobgarlikning kuchaytirilishi muhim qadam bo‘lsa-da, asosiy jinoyat tarkibi bilan bir qatorda, ko‘maklashish va yashirish bilan bog‘liq harakatlarni kvalifikatsiya qilish amaliyotini ham takomillashtirish zarur.

Odam savdosiga qarshi jinoyat-huquqiy siyosatni takomillashtirish faqat 135-modda sanksiyalarini kuchaytirish bilan cheklanmasdan, ushbu jinoyatning barcha ishtirokchilarini aniqlash, ularning funksional rolini belgilash, ko‘maklashishning obyektiv va subyektiv mezonlarini aniqlashtirish hamda jabrlanuvchini yashirish bilan jinoyatdan keyingi yashirishni farqlashga qaratilgan yagona sud-tergov yondashuvini shakllantirish bilan davom ettirilishi lozim.

Yuqoridagi tahlil shuni ko‘rsatadiki, odam savdosiga qarshi kurashda uchta masala o‘zaro chambarchas bog‘liq: birinchidan, odam savdosining bevosita tarkibini to‘g‘ri aniqlash; ikkinchidan, jinoyatga ko‘maklashgan shaxslarning javobgarligini asoslash; uchinchidan, jinoyat sodir etilgandan keyingi yashirish harakatlarini to‘g‘ri kvalifikatsiya qilish. Ushbu uch masalaning birortasidagi noaniqlik jinoyatga qarshi kurashish samaradorligini pasaytirishi mumkin.

O‘zbek olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar odam savdosining jinoyat-huquqiy va kriminologik tabiatini aniqlash uchun mustahkam nazariy asos yaratgan. Fozilovning tadqiqotlari odam savdosining obyektiv va kriminologik xususiyatlarini, Rustambayev va hammualliflarning ishlari odam savdosiga qarshi kurashning kompleks mexanizmlarini, Abdulhaqovning tadqiqoti esa mazkur jinoyatlarni tergov qilishning o‘ziga xos jihatlarini ochib beradi.

Xorijiy doktrinada esa jinoyatga ko‘maklashish uchun javobgarlikning mezonlari, odam savdosining iqtisodiy va tashkiliy mexanizmi hamda ekspluatatsiya maqsadini aniqlash masalalari keng ishlab chiqilgan (Hathaway et al., 2019; Shelley, 2010). Xalqaro huquq esa davlatlarni odam savdosining asosiy shakllari bilan bir qatorda, unga sheriklik va tashkilotchilik shakllarini ham kriminalizatsiya qilishga yo‘naltiradi (United Nations, 2000).

Shu asosda yakuniy ilmiy taklifni quyidagicha ifodalashimiz mumkin: O‘zbekiston Jinoyat kodeksining 135-moddasini qo‘llash samaradorligini oshirish maqsadida odam savdosiga ko‘maklashish bilan bog‘liq qilmishlarni kvalifikatsiya qilishda shaxsning jinoyatga qo‘shgan real hissasi, uning odam savdosi maqsadi va sodir etilayotgan ekspluatatsiya haqida xabardorligi hamda qilmishining jinoyatni tayyorlash yoki sodir etishga sababiy ta’siri aniqlanishini majburiy mezon sifatida shakllantirish, 135-modda doirasidagi jabrlanuvchini ekspluatatsiya maqsadida yashirishni jinoyat sodir etilgandan keyingi jinoyatchi yoki jinoyat izlarini yashirishdan aniq ajratish, jabrlanuvchining hujjatlarini olib qo‘yish, yashirish yoki yo‘q qilish kabi harakatlarni esa ularning ekspluatatsiya maqsadi bilan uzviy bog‘liqligi mavjud bo‘lgandagina odam savdosi tarkibida baholash, shuningdek ushbu masalalar yuzasidan O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining tegishli tushuntirishlarini yangilash va tergov-sud amaliyoti uchun yagona kvalifikatsiya mezonlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Guvohnoma № 636478 Litsenziya C-5669732 ISSN 3093-8546

Xulosa. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, odam savdosiga qarshi jinoyat-huquqiy kurashning samaradorligi faqat bevosita odam savdosini sodir etgan shaxslarni javobgarlikka tortish bilan emas, balki jinoyatning amalga oshirilishiga ongli ravishda ko‘maklashgan, uning tashkiliy va moddiy infratuzilmasini ta’minlagan hamda sodir etilgan jinoyatni yashirishga qaratilgan harakatlarni to‘g‘ri huquqiy baholash bilan ham belgilanadi. O‘zbekistonlik olimlar I. Fozilov, M. Rustambayev, Q. Abdurasulova, S. Niyozova va Y. Abdulhaqovning ilmiy ishlari tahlili odam savdosining murakkab, ko‘p bosqichli va ko‘pincha bir nechta shaxslarning funksional jihatdan taqsimlangan harakatlari asosida sodir etilishini ko‘rsatadi. Xorijiy ilmiy doktrinadagi L. Shelley hamda O.A. Hathavay va hammualliflarning qarashlari esa odam savdosini uning iqtisodiy, tashkiliy va sheriklik mexanizmlari bilan birgalikda tahlil qilish zarurligini asoslaydi. Shu jihatdan, odam savdosiga ko‘maklashish institutini faqat umumiy sheriklik qoidalari doirasida formal baholash emas, balki har bir ishtirokchining jinoyat sodir etilishidagi real va funksional hissasini aniqlashga asoslangan yondashuvni shakllantirish zarur.

Tadqiqot davomida odam savdosida “ko‘maklashish”ning jinoyat-huquqiy mazmunini belgilashda shaxsning obyektiv harakati va uning subyektiv munosabati o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Shaxs tomonidan transport, turar joy, aloqa, hujjatlar, moliyaviy mablag‘ yoki boshqa vositalarning taqdim etilishi o‘z-o‘zidan odam savdosiga ko‘maklashish deb baholanmasligi kerak. Bunday harakat jinoiy javobgarlik uchun asos bo‘lishi uchun shaxs odam savdosining amalga oshirilayotganligini yoki uning asosiy belgilarini anglagan bo‘lishi va o‘z harakati bilan jinoyatning tayyorlanishi yoki sodir etilishiga real hissa qo‘shgan bo‘lishi lozim. Mazkur yondashuv bir tomondan odam savdosining yordamchi ishtirokchilarini javobgarlikdan chetda qoldirmaslikni, ikkinchi tomondan esa jinoyatga tasodifan yoki bexabar tarzda aloqador bo‘lgan shaxslarni asossiz ravishda jinoiy javobgarlikka tortmaslikni ta’minlaydi.

Tadqiqotning muhim natijalaridan biri “yashirish” tushunchasining ikki xil jinoyat-huquqiy mazmunini farqlash zarurligi bilan bog‘liq. O‘zbekiston Jinoyat kodeksining 135-moddasida nazarda tutilgan yashirish odam savdosi jarayonining tarkibiy harakati bo‘lib, jabrlanuvchini ekspluatatsiya qilish maqsadi bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Biroq odam savdosi sodir etilganidan keyin jinoyatchini, jinoyat izlarini yoki dalillarni yashirish o‘zining vaqti, predmeti, maqsadi hamda huquqiy oqibatlariga ko‘ra mazkur harakatdan farq qiladi. Mazkur farqni sud-tergov amaliyotida yetarlicha aniq belgilamaslik jinoyatni noto‘g‘ri kvalifikatsiya qilish va turli huquqiy normalarning raqobatiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu sababli odam savdosiga oid ishlar bo‘yicha sud amaliyotida “yashirish” tushunchasining aynan qaysi holatda 135-modda tarkibining elementi, qaysi holatda esa jinoyatdan keyingi mustaqil xatti-harakat sifatida baholanishini aniqlashtirish muhim ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Qiyosiy-huquqiy tahlil AQSh, Buyuk Britaniya va Germaniya qonunchiligida odam savdosining yordamchi va tashkiliy mexanizmlariga turlicha, biroq o‘zaro uyg‘un yondashuvlar mavjudligini ko‘rsatdi. Xususan, AQSh qonunchiligida odam savdosiga aloqador faoliyatdan moliyaviy yoki boshqa manfaat olish masalasiga alohida e’tibor qaratilishi, Buyuk Britaniya qonunchiligida ekspluatatsiyaga olib boruvchi tashkiliy va logistika harakatlarining qamrab

olinishi, Germaniya qonunchiligida esa odam savdosi va ekspluatatsiyaning turli shakllari o‘rtasidagi bog‘liqlikning batafsil ifodalanishi milliy qonunchilikni takomillashtirish uchun muhim qiyosiy-huquqiy asos yaratadi. Biroq mazkur tajribani O‘zbekiston qonunchiligiga mexanik tarzda ko‘chirish emas, balki milliy jinoyat huquqining asosiy prinsiplari, sheriklik instituti va amaldagi 135-modda konstruksiyasi bilan uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq.

2025-yilda odam savdosi uchun javobgarlikni kuchaytirishga qaratilgan 1065-qonunning qabul qilinishi O‘zbekistonning mazkur jinoyatga qarshi jinoyat-huquqiy siyosatini kuchaytirayotganini ko‘rsatadi. Biroq jazolarning kuchaytirilishi bilan bir qatorda, jinoyatning yordamchi ishtirokchilarini aniqlash, ularning qilmishlarini kvalifikatsiya qilish va odam savdosining tashkiliy-moliyaviy infratuzilmasini huquqiy jihatdan qamrab olish mexanizmlarini takomillashtirish ham zarur. Xalqaro standartlar, xususan, BMTning Palermo protokoli ham odam savdosini sodir etishda sheriklik, tashkilotchilik va boshqa shakldagi ishtirokni kriminalizatsiya qilish zarurligini e’tirof etadi. Shu bois milliy jinoyat-huquqiy siyosatning keyingi bosqichi faqat sanksiyalarni kuchaytirishga emas, balki odam savdosining butun jinoiy mexanizmini qamrab oluvchi aniq va differensial javobgarlik modelini shakllantirishga qaratilishi lozim.

Tadqiqot natijasida O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 135-moddasini qo‘llash bo‘yicha sud-tergov amaliyotini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishi sifatida odam savdosiga ko‘maklashgan shaxslarning javobgarligini belgilashda uchta o‘zaro bog‘liq mezon – shaxsning jinoyatga qo‘shgan real hissasi, odam savdosi va ekspluatatsiya maqsadi haqida xabardorligi hamda uning harakatining jinoyat sodir etilishiga sababiy ta’sirini majburiy aniqlash; 135-modda doirasidagi jabrlanuvchini ekspluatatsiya maqsadida yashirishni odam savdosi sodir etilgandan keyingi jinoyatchi, jinoyat izlari yoki dalillarni yashirishdan aniq farqlash; jabrlanuvchining hujjatlarini olib qo‘yish, yashirish yoki yo‘q qilish kabi harakatlarni esa ularning ekspluatatsiya maqsadi bilan uzviy bog‘liqligi mavjud bo‘lgan taqdirdagina odam savdosi doirasida baholash; shuningdek, mazkur mezonlarni O‘zbekiston Oliy sudi plenumining odam savdosiga oid sud amaliyotiga bag‘ishlangan tushuntirishlarida aniq ifodalash taklif etiladi.

Shunday qilib, tadqiqotning umumiy ilmiy xulosasi shundan iboratki, odam savdosiga qarshi samarali jinoyat-huquqiy mexanizmning markazida faqat “jinoyatni sodir etgan shaxsni jazolash” konsepsiyasi emas, balki jinoyatning butun mexanizmini aniqlash va uning har bir ongli ishtirokchisining huquqiy javobgarligini individuallashtirish konsepsiyasi turishi lozim. Bunday yondashuv O‘zbekiston jinoyat qonunchiligini xalqaro standartlarga yaqinlashtirish bilan birga, jinoyat-huquqiy javobgarlikning qonuniylik, ayb, adolatlilik va individuallashtirish prinsiplarini ta’minlashga xizmat qiladi. Natijada odam savdosiga qarshi kurashning samaradorligi jazoni kuchaytirish bilangina emas, balki jinoyatning tashkiliy, iqtisodiy va yordamchi bo‘g‘inlarini huquqiy jihatdan to‘liq qamrab oluvchi kompleks mexanizmni shakllantirish orqali ta’minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights. (2000). Protocol to prevent, suppress and punish trafficking in persons, especially women and children, supplementing the United Nations

Convention against Transnational Organized Crime.

2. United Nations Office on Drugs and Crime. (2024). Global report on trafficking in persons 2024. United Nations.

3. International Labour Organization. (2024). Profits and poverty: The economics of forced labour. International Labour Office.

4. Shelley, L. I. (2010). *Human trafficking: A global perspective*. Cambridge University Press.

5. Fozilov, I. Y. (2015). *Odam savdosi obyektiv tomoniga oid ayrim muammolar*. O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasining Oliy o‘quv kurslari axborotnomasi, (3), 66–69.

6. Rustambayev, M. X., Abdurasulova, Q. R., Niyozova, S. S., & Qurbonov, N. B. (2011). Odam savdosiga qarshi kurash muammolari. TDYI nashriyoti.

7. Abdulhaqov, Y. A. (2019). *Odam savdosi jinoyatlarini tergov qilishning xususiyatlari* [PhD dissertation abstract]. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi akademiyasi.

8. Hathaway, O. A., Francis, A., Haviland, A., Kethireddy, S. R., & Yamamoto, A. T. (2019). *Aiding and abetting in international criminal law.* Cornell Law Review, 104(6), 1593–1662.

9. Fozilov, I. Y. (2016). *Odam savdosiga qarshi kurashning jinoyat-huquqiy va kriminologik jihatlari* [Doctoral dissertation]. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi; O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi akademiyasi.

10. United Kingdom Parliament. (2015). Modern Slavery Act 2015.

11. Federal Ministry of Justice. (2024). German Criminal Code (Strafgesetzbuch – StGB), Section 232: Human trafficking.

12. Rustambayev, M. H. (2009). *Odam savdosi*. Toshkent davlat yuridik instituti.

13. Abdulhaqov Y.A. *Odam savdosi bilan bog‘liq jinoyat ishlarini tergov qilish amaliyoti* bo‘yicha uslubiy qo‘llanma. – Toshkent. “O‘zbekiston Respublikasi IIV”.

14. Rustambayev M.X. (2018) *O ‘zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi. Shaxsga qarshi jinoyatlar. Tinchlik va xavfsizlikka qarshi jinoyatlar*. National Republik of Uzbekistan Military Technical Institute of the Guard, 447-b.

15. Saidov A. (2016) *Odam savdosi va unga qarshi kurashish*: mehnat migratsiyasidagi shaxslar uchun qisqacha amaliy qo‘llanma. Bakteria press, 32-b.